

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ СУСПІЛЬНИХ НАУК
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ**

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Декан географічного факультету
Лван КАЛИНИЧ
« 29 » червня 2022 року

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ФІЛОСОФІЯ**

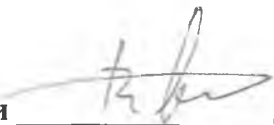
Рівень вищої освіти	перший (бакалаврський)
Галузь знань	19 Архітектура та будівництво
Спеціальність	193 Геодезія та землеустрій
Освітня програма	Геодезія та землеустрій
Статус дисципліни	обов'язкова
Мова навчання	українська

Ужгород 2022

Робоча програма навчальної дисципліни «Філософія» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 19 Архітектура та будівництво за спеціальністю 193 Геодезія та землеустрій освітньо-професійної програми «Геодезія та землеустрій»

Розробники: докт.філос.наук, доцент Василь ЛЕВКУЛИЧ

Робочу програму розглянуто та затверджено на засіданні кафедри філософії
протокол № 11 від «29 » червня 2022 р.

Завідувач кафедри д.ф.н., доц. Василь ЛЕВКУЛИЧ

Схвалено науково-методичною комісією факультету суспільних наук
протокол № 9 від «30 » червня 2022 р.

Голова науково-методичної комісії д.пед.н., доц. Олена ПОПАДИЧ

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Розподіл годин за навчальним планом	
	Денна форма навчання	Заочна форма навчання
Кількість кредитів ЄКТС –3	Рік підготовки:	
Загальна кількість годин –90	2-й	2-й
Кількість модулів – 2	Семестр:	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних –2,5 самостійної роботи студента – 2,5	4-й	3-й
	Лекції:	
	24	8
	Практичні (семінарські):	
	20	4
Вид підсумкового контролю:залік	Лабораторні:	
Форма підсумкового контролю: письмова робота	Самостійна робота:	
	46	78

2. МЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Метою вивчення навчальної дисципліни «Філософія» є забезпечення майбутніх спеціалістів необхідними знаннями найперших життєвих орієнтирів, оволодіння свідомими засобами самовизначення людини у світі, дати студентам даної спеціальності цілісне уявлення про особливість філософського знання, специфіку вирішення філософією проблем, які хвилювали і продовжують хвилювати людство, розкрити творчу роль філософії в сучасній культурі.

Відповідно до освітньої програми «Геодезія і землеустрій», вивчення дисципліни сприяє формуванню в студентів вищої освіти таких компетентностей:

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК1. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК09. Здатність до міжособистісної взаємодії.

ЗК11. Усвідомлення рівних можливостей та гендерних проблем.

ЗК12. Здатність реалізувати свої права та обов'язки як члена суспільства; усвідомлення цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства і необхідності його сталого розвитку, верховенства права, прав та свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК13. Здатність зберігати, примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії, закономірностей розвитку предметної області, її місця в загальній системі знань про природу й суспільство, а також в розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для відпочинку та ведення здорового способу життя.

Фахові компетентності (ФК):

ФК 3 Здатність застосовувати нормативно-правові акти, нормативно-технічні документи, довідкові матеріали у професійній діяльності.

3. ПЕРЕДУМОВИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Вивчення навчальної дисципліни «Філософія» є самостійним компонентом і не потребує попереднього вивчення інших дисциплін.

4. ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

Відповідно до освітньої програми «Геодезія та землеустрій», вивчення навчальної дисципліни повинно забезпечити досягнення таких програмних результатів навчання:

Програмні результати навчання	Шифр РН
Вільно спілкуватися в усній та письмовій формах державною та іноземною мовами з питань професійної діяльності.	РН1
Доносити до фахівців і нефахівців інформацію, ідеї, проблеми, рішення, власний досвід та аргументацію.	РН3

Очікувані результати навчання, які повинні бути досягнуті здобувачами освіти після опанування навчальної дисципліни «Філософія»:

Очікувані результати навчання з дисципліни	Шифр РН
Вільно спілкуватися в усній та письмовій формах державною та іноземною мовами з питань професійної діяльності. Доносити до фахівців і нефахівців інформацію, ідеї, проблеми, рішення,	РН1, РН2

власний досвід та аргументацію.	
Вільно спілкуватися в усній та письмовій формах державною та іноземною мовами з питань професійної діяльності. Доносити до фахівців і нефахівців інформацію, ідеї, проблеми, рішення, власний досвід та аргументацію.	RH1, RH2

5. ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Засоби оцінювання та методи демонстрування результатів навчання

Оцінювання знань студентів здійснюється відповідно до положень «Про організацію освітнього процесу в Державному вищому навчальному закладі «Ужгородський національний університет»» (п.5.2, 5.3), «Про порядок та методику проведення семестрових (курсівих) екзаменів і заліків в Ужгородському національному університеті» затверджених наказом ректора ДВНЗ «УжНУ» №698/01-17 від 08.05.2015 р.

Перевірка рівня навчальних досягнень студентів з дисципліни «Філософія» здійснюється на основі результатів **модульних та підсумкового (екзамен) контролів**.

Для оцінювання знань студентів будуть використані наступні групи методів контролю:

1. Методи усного контролю (відповідь студента на окреме питання теми у індивідуальній та фронтальній формах; бесіда під час роз'яснення проблемного питання; усна доповідь, захист реферату, презентації або проєкту).
2. Письмовий контроль (виконання практичних і творчих завдань та індивідуальної роботи; поточна контрольна робота, модульна контрольна робота).

Форми контролю та критерії оцінювання результатів навчання

Модульний контроль складається з поточного контролю та модульного **контрольного оцінювання**. Упродовж семестру проводяться два модульні контролі, обов'язкові для всіх студентів. Модульний контроль (МК) №1 включає навчальний матеріал змістового модуля 1 (теми 1-4), а МК№2 відповідно змістового модуля 2 (теми 5-9), таблиця 2. У цій таблиці наведено також максимальну кількість балів з кожної теми, яку може отримати студент. Після проведення останнього заняття за кожним модулем, відповідно до розкладу, проводиться модульна контрольна робота.

Поточний контроль знань здійснюється за такими складовими: перевірка знань студента на семінарських заняттях, контроль за виконанням індивідуальних завдань та самостійної роботи. Кожен вид навчальної роботи студента оцінюється певною кількістю балів відповідно до нижче наведених **основних критеріїв**. Сумарна кількість балів за кожен вид навчальної діяльності наведена в таблиці 1.

Оцінюються:

- усні відповіді на семінарських заняттях;
- активність у дискусіях, вміння обґрунтовувати та відстоювати свою думку;
- виконання творчих завдань (есе);
- поточна контрольна робота;
- контрольні тестування;
- підготовка рефератів та їх захист;

- підготовка усних доповідей;
- доповідь з презентацією;
- підготовка проекту та його захист тощо.

Максимальна оцінка поточного контролю становить 50 балів.

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти (модуль 1)

T1	T2	T3	T4	Модульна контрольна робота	Сума
12	12	12	14	50	100

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти (модуль 2)

T5	T6	T7	T7	T9	Модульна контрольна робота	Сума
10	10	10	10	10	50	100

Оцінювання окремих видів навчальної роботи з дисципліни

Вид діяльності здобувача вищої освіти	Модуль 1		Модуль 2	
	Кількість	Максимальна кількість балів (сумарна)	Кількість	Максимальна кількість балів (сумарна)
Семінарські заняття	6	12	6	12
Самостійна робота	1	8	1	8
Письмове тестування при тематичному оцінюванні	2	10	2	10
Есе	2	10	2	10
Реферат	1	5	1	5
Доповідь з презентацією	2	5	2	5
Модульна контрольна робота	1	50	1	50
Разом		100		100

Допуск студента до підсумкового контролю знань здійснюється відповідно до діючих в університеті вище зазначених положень.

Підсумковий контроль (екзамен) проводиться у відповідності розкладу заліково-екзаменаційної сесії, в комплексній (абоусній) формі.

Підсумковий контроль проводиться за навчальним матеріалом, визначеним цією робочою навчальною програмою у повному обсязі. До екзаменаційного білету включено три теоретичні питання.

Максимальна оцінка з підсумкового (семестрового) контролю становить 100 балів.

Бали, отримані студентом конвертуються в підсумкову оцінку з дисципліни у відповідності до шкали оцінювання (таблиця 3).

Таблиця 3

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
------------	-------------	-------------------------------

за всі види навчальної діяльності		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов’язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов’язковим повторним вивченням дисципліни

Основними критеріями, що характеризують рівень компетентності студента при оцінюванні результатів поточного та підсумкового контролів з навчальної дисципліни, є:

- виконання всіх видів навчальної роботи, що передбачені робочою програмою навчальної дисципліни;
- глибина і характер знань навчального матеріалу за змістом навчальної дисципліни, що міститься в основних та додаткових рекомендованих літературних джерелах;
- характер відповідей на поставлені питання (вичерпність, чіткість, лаконічність, логічність, послідовність тощо);
- вміння оперувати фаховою інформацією, і насамперед визначеною обсягом програми цієї навчальної дисципліни;
- вміння аналізувати достовірність одержаних результатів;
- вміння аналізувати явища, що вивчаються, у їх взаємозв'язку і розвитку;
- здатність формулювати власні аналітичні висновки та оцінки різних аспектів предмету вивчення цієї дисципліни.

Оцінювання результатів усіх форм контролю передбачено у 100-бальній шкалі.

6. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

6.1. Зміст навчальної дисципліни

Модуль 1.

Тема 1. Філософія, її коло проблем

Філософія та світогляд. Світогляд і світовідчуття, свігосприйняття і свігорозуміння. Життєво-буденний та теоретичний світогляд. Історичні типи світогляду: міф, релігія,

науковий світогляд, філософський світогляд. Специфіка філософського світогляду, його причини виникнення. Місце філософії в системі культури. Філософія і наука. Основні теми філософських роздумів: світ і людина, сутність і зміст людського існування.

Тема 2. Предмет та функції філософії

Предмет філософії. Концепції походження філософії. Філософія як дослідження світоглядних проблем засобами раціонального мислення. Основне коло філософських питань. Основне питання філософії. Головні напрями у філософії. Проблема методу в філософії як теоретичне узагальнення прийомів і засобів пізнання та його історичного досвіду. Діалектика і метафізика.

Функції філософії. Світоглядна, гносеологічна, методологічна, аксіологічна, евристична та ін. функції філософії. Соціальна спрямованість філософського знання. Сутність загальнолюдських цінностей у філософії. Людина як найвища цінність. Місце й роль філософії у сучасному суспільному житті.

Тема 3. Філософський зміст проблеми буття

Філософський зміст категорії «буття». Співвідношення категорій «буття», «субстанція», «матерія». Характеристика буття як філософської категорії. Поняття буття, його історичний генезис. Основні форми буття. Буття речей, процесів і станів природи. Буття людини як фундаментальна проблема філософії. Суспільне та індивідуальне буття. Проблема єдності світу.

Філософський зміст категорії «матерія». Формування і розвиток науково-філософського поняття матерії. Філософське визначення категорії «матерія». Сучасна наука про складну систему організації матерії та її властивості.

Спосіб та форми існування матерії. Рух як спосіб існування матерії. Саморух – вияв внутрішньої активності матерії. Види руху. Простір і час як форми існування матерії.

Властивості простору і часу. Сучасні природничо-наукові теорії простору і часу і їх філософське значення.

Тема 4. Свідомість: її походження і сутність

Проблема свідомості в історії філософії. Матеріалізм, ідеалізм та дуалізм щодо розуміння природи свідомості.

Виникнення і генезис свідомості. Сучасні наукові уявлення на виникнення і розвиток свідомості. Генезис форм відображення на неорганічному, органічному та соціальному рівні розвитку матерії. Характер відображення. Передумови виникнення свідомості. Свідомість і мислення. Мислення і мова.

Сутність та структура свідомості. Рівнева структура свідомості: підсвідомість, усвідомлення, надсвідомість (інтуїція, осяяння, прозріння тощо), самосвідомість. Структура свідомості за компонентним складом: знання, пам'ять, норми, цінності, самосвідомість, воля, емоції і почуття. Структура свідомості за суб'єктним складом: індивідуальна, групова, етнічна, класова, масова, суспільна, загальнолюдська.

Творча активність свідомості та її основні функції. Творчий характер свідомості. Пізнавальна, акумулятивна, аксіологічна, творча, комунікативна та ін. Функції свідомості.

Модуль 2.

Тема 5. Діалектика та її альтернативи

Історичні форми і особливості діалектики. Зародження діалектики. Історичні форми діалектики: антична діалектика, діалектика середньовіччя, діалектика Нового часу, діалектика класичної німецької філософії, марксистська діалектика, сучасні західноєвропейські ірраціоналістичні концепції діалектики. Альтернативи діалектики.

Поняття діалектики, її основні принципи. Діалектика як один із методів філософії. Принципи розвитку і зв'язку, принцип конкретно-історичного підходу у вивченні явищ, принцип виявлення основної ланки у ланцюгу історичних подій, принцип єдності історичного і логічного, абстрактного і конкретного та ін.

Категорії діалектики. З історії вчення про категорії. Про співвідношення філософських категорій і понять спеціальних наук. Основні категорії діалектики: одиничне, особливе, загальне; зміст і форма; причина і наслідок; необхідність і випадковість; можливість і дійсність; система, елемент, структура.

Закони діалектики. Гносеологічна природа закону. Закон єдності і боротьби протилежностей. Закон взаємопереходу кількісних і якісних змін. Закон заперечення заперечення.

Тема 6. Пізнання як предмет філософського аналізу

Гносеологічна проблема в історії філософської думки. Пізнаваність світу і його законів в історії філософії. Агностицизм.

Поняття пізнання і його змістовні складові. Основні принципи теорії пізнання. Рівні та форми пізнання. Види пізнання. Процес пізнання та його елементи: суб'єкт пізнання, об'єкт пізнання, посередники пізнання (засоби пізнання як матеріального так і ідеального характеру).

Практика як специфічно людський спосіб освоєння світу. Поняття практики. Види практичної діяльності. Функції практики.

Проблеми істини у філософії. Об'єктивність істини. Абсолютна та відносна істина. Конкретність істини. Форми істини (буденна, наукова, моральна та ін.) Сучасні концепції істини (релятивізм і догматизм). Критерії істини.

Тема 7. Суспільство як предмет філософського аналізу

Поняття суспільства. Основні підходи до розуміння суспільства: натуралістичні, соціальний дарвінізм, органічна школа, расово-антропологічні школи, ідеалістичні концепції, історико-матеріалістичні. Суспільні відносини. Сфери суспільного життя.

Суспільство і природа. Природа як об'єкт філософського аналізу. Географічне середовище та його роль у житті суспільства. Екологічні проблеми, засоби їх розв'язання. Народонаселення – передумова та суб'єкт історичного процесу.

Людина як предмет філософського аналізу. Проблема людини в філософії. Діяльність як основа людського буття. Структура людської діяльності. Антропосоціогенез. Єдність природного і соціального в людині. Проблема смерті та безсмертя людини у філософському світогляді. Сенс життя людини. Людина, індивід, індивідуальність, особистість.

Тема 8. Роль науки в інформаційному суспільстві

Сучасний зміст та історичний розвиток поняття інформаційного суспільства. Людина і наука в інформаційному суспільстві: екологічні, демографічні, економічні, організаційні, світоглядні, морально-ціннісні та інші перспективи й наслідки комп'ютеризації (Белл, Тоффлер, Масуда, Мак-Люен та ін.). Генеза *Homo intelligens* (Й. Масуда). Специфіка процесів інформатизації сучасного українського суспільства та його наукової сфери.

Інформаційна складова сучасної науки. Процеси створення, накопичення, всебічної оцінки, розповсюдження, сприйняття і використання інформації: науково-методологічні, економічні, соціально-політичні, екологічні, світоглядно-ціннісні, етнокультурні, моральні виміри та перешкоди. Перспективи оптимізації інформаційного обміну між різними галузями науки. Інформаційна складова загальної, виробничої, творчої культури та професійної майстерності сучасного вченого, підприємця, висококваліфікованого спеціаліста виробництва.

Тема 9. Перспективи цивілізації на тлі сучасних викликів

Сутність цивілізації та цивілізаційного розвитку. Типи цивілізацій та критерії їх поділу.

Комп'ютеризація сучасного суспільства та науки, її перспективи. Суспільний прогрес і глобальні проблеми сучасності. Концепція суспільного прогресу та його критерії. Сутність і перспективи науково-технічного прогресу. Глобальні проблеми сучасності. Вирішення екологічних проблем сучасної цивілізації.

6.2. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	Форма навчання: денна					
	У тому числі					
	Усього	лекції	практичні	лабораторні	індивідуальна робота	самостійна робота
Модуль 1						
Тема 1. Філософія, її коло проблем	9	2	2			5
Тема 2. Предмет та функції філософії	9	2	2			5
Тема 3. Філософський зміст проблеми буття	16	4	4			8
Тема 4. Свідомість: її походження і сутність	9	2	2			5
<i>Модульна контрольна робота</i>	2					
<i>Разом за модуль</i>	43	10	10			23
Модуль 2						
Тема 5. Діалектика та її альтернативи	11	4	2			5
Тема 6. Пізнання як предмет філософського аналізу	8	2	2			4
Тема 7. Суспільство як предмет філософського аналізу	11	4	2			5
Тема 8. Роль науки в інформаційному суспільстві	9	2	2			5
Тема 9. Перспективи цивілізації на тлі сучасних викликів	8	2	2			4
<i>Модульна контрольна робота</i>	2					
<i>Разом за модуль</i>	47	14	10			23
Разом	90	24	20			46

6.3. Теми практичних (семінарських) занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
1.	Філософія, коло її проблем	2	1
2.	Предмет та функції філософії	2	
3.	Філософський зміст проблеми буття	4	1
4.	Свідомість: її походження і сутність	2	1
5.	Діалектика та її альтернативи	2	

6.	Пізнання як предмет філософського аналізу	2	1
7.	Суспільство як предмет філософського аналізу	2	
8.	Роль науки в інформаційному суспільстві	2	
9.	Перспективи цивілізації на тлі сучасних викликів	2	
10.	Модульна контрольна робота		
	Разом	20	4

6.4. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
1.	Філософія, коло її проблем	5	9
2.	Предмет та функції філософії	5	8
3.	Філософський зміст проблеми буття	8	9
4.	Свідомість: її походження і сутність	5	9
5.	Діалектика та її альтернативи	5	9
6.	Пізнання як предмет філософського аналізу	4	9
7.	Суспільство як предмет філософського аналізу	5	8
8.	Роль науки в інформаційному суспільстві	5	9
9.	Перспективи цивілізації на тлі сучасних викликів	4	8
10.	Модульна контрольна робота		
	Разом	46	78

6.5 Індивідуальні завдання

У межах навчальної дисципліни «Філософія» індивідуальна робота студента є *варіативною* і включає *наступні завдання*:

1. конспект із теми за заданим планом або планом, який студент розробив самостійно;
2. ведення словника термінів;
3. конспект першоджерел;
4. підготовка усної доповіді, реферату, презентації або есе з окремої теми, питання чи вузької проблематики, яку студент узгоджує з викладачем.
5. підготовка проєктів з соціально-філософської проблематики тощо

7. ІНСТРУМЕНТИ, ОБЛАДНАННЯ ТА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ВИКОРИСТАННЯ ЯКИХ ПЕРЕДБАЧАЄ НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Інформаційні технології та засоби онлайн навчання: система електронного навчання Moodle <https://elearn.uzhnu.edu.ua>, електронна пошта на базі глобальних інформаційно - комунікаційних порталів, внутрішня корпоративна електронна пошта УжНУ; електронний репозитарій ДВНЗ «УжНУ» <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui>, сайт УжНУ

<https://www.uzhnu.edu.ua>, інформаційні ресурси в мережі Інтернет. ПК (IntelPentium 3,2 GHz/1GB/ 160GB/ Монітор 15" TFT), проектор EPSON EB-S6.

8. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна література

1. Білодід Ю.М. Філософія. Український світоглядний акцент: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Кондор, 2006. 358 с.
2. Блецкан М.І., Логойда В.М. Філософія: онтологія, гносеологія, діалектика: Курс лекцій, Ужгород, 2002. 216 с.
3. Волинка Г.І. Філософія Стародавності і середньовіччя в освітньому контексті: Навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. К.: Вища школа, 2005. 544 с.
4. Воронкова В.Г. Філософія: Навчальний посібник. К.: ВД «Професіонал», 2004. 464 с.
5. Вступ до філософії: історико-філософська пропедевтика: Підручник / За ред. Г.І. Волинка. К.: Вища школа, 1999. 624 с.
6. Історія філософії: Підручник / За ред. В.І. Ярошовця. К.: Вид. ПАРАПАН, 2002. 774 с.
7. Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посібник. Львів: Новий світ, 2011. 648 с.
8. Скотний В.Г. Філософія: історичний і систематичний курс. К.: Знання України, 2005. 576 с.
9. Філософія: Підручник / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль. К.: Академвидав, 2006. 592 с.
10. Філософія: Світ людини. Курс лекцій: Навч. посібник / В.Г. Табачковський, М.О. Булатов, Н.В. Хамігов та ін. К.: Либідь, 2003. 432 с.

Допоміжна

1. Гусєв В.І. Західна філософія Нового часу. XVII–XVIII ст.: Підручник. К.: Либідь, 2000. 368 с.
2. Гусєв В.І. Історія західноєвропейської філософії XV–XVII ст. Курс лекцій: Навч. посібник. К.: Либідь, 1994. 256 с.
3. Кант І. Критика чистого розуму. К.: Юніверс, 2000. 504 с.
4. Ніцше Ф. По той бік добра і зла (Прелюдія до філософії майбутнього): Генеалогія моралі. Львів: Літопис, 2002. 288 с.
5. Платон. Діалоги. К.: Основи, 1999. 395 с.
6. Сковорода Г.С. Світ ловив мене, та не впіймав. Х.: Фоліо, 2006. 607 с.
7. Сучасна зарубіжна філософія: Течії та напрями: Хрестоматія: Навчальний посібник / Упоряд. В.В. Лях, В.С. Пазенок. К.: Ваклер, 1996. 428 с.
8. Філософський енциклопедичний словник. К.: Абрис, 2002. 742 с.

15. Інтернет-ресурси:

1. <http://philsci.univ.kiev.ua/>
2. <http://www.uct.kiev.ua/~sofi/>
3. <http://www.synergetics.org.ua/>